

ONDSKANS NEDERLAG

Från den muntliga berättartraditionen under tidigt 1900-tal med inslag av folktro, vidskepelse och verkliga förhållanden. Nedtecknad och tillrättalagd som kulturhistoria.

Bland Nordanlandets söner och döttrar fanns, och finns fortfarande, många färgstarka personligheter. Denna historia från allmogemun påstås ha sitt ursprung i Ragundabygden från tiden kring förra sekelskiftet. Tre av dessa personer ska här få träda fram i rampljuset., HELMER PÅ KYRKSLÄTTEN, LINA PÅ LÄKTARN OCH ERIK-JONAS I VÄSTEDE.

Helmer var en svårt skadad och kantstött fallfrukt och enda arvinge efter Elias och Evelina på Kyrkslätten. Elias var under livstiden socknens störste och mest ansedde och högaktade bonde. Arvtagaren Helmer däremot, hade så gott som ända från födelsen varit och fortsatt blivit deras stora problembarn. Redan från barndagen hade han varit självsvådig och trotsig och behållit sin trotsålder genom alla ungdomsåren och framåt och i alla avseenden svår att ha något att göra med.

Trots sitt dåliga sinnelag hade han inte svårt för sig i skolan, men han var även där lat och trotsig. Elias och Evelina hade hoppats på hans mognad och skickade honom på försök till läroverk. Men av det försöket blev det för Helmer bara lärovärk. När Elias dog och Helmer fick överta gården hade han hunnit bli myndig. Hans första stora bedrift som ny storbonde på Kyrkslätten blev att köra ut sin mor från manbyggnaden och sätta henne på undantag i undantagsstugan.

Lina på läktarn var änka efter Kolar-Jonas som dött nästan samtidigt som Elias på Kyrkslätten och bodde ensam på torpet vid Blåtjärn någon kilometer in i skogen från Kyrkslätten räknat. Jonas hade varit kolare och tjärbrännare åt Elias under livstiden, och de sista åren han levde, var han Elias skogvaktare och skogsbas. Det lilla torpstället vid Blåtjärn hade tidigare tillhört Elias på Kyrkslätten, ursprungligen som en fäbod, men Jonas hade fått köpa det för mer än tjugofem år sedan.

Det ensamma livet i torpet uppe vid Blåtjärn hade gjort Lina grubblande och lite folkskygg. Men trots detta ville hon varje söndag gärna komma till gudstjänsten i

kyrkan. För att slippa stöta ihop med det övriga kyrkfolket, stannade hon alltid upp en stund vid grinden in till den bortre delen av kyrkogården. När sammanringningen började tona bort smög hon sej fram mellan gravstenarna och tog trappan från vapenhuset upp till läktaren. Där satte hon sej i hörnet snett bakom orgeln där hon var osynlig för alla, utom prästen, organisten och orgeltramparen som stod strax bredvid och trampade bälgen. Det var på grund av denna lilla egenhet som Lina hade fått epitetet: "A' Lina på läktarn."

Erik-Jonas i Västede, den tredje färgstarka personen, var en runt om i bygden välkänd man, berömd på helt andra meriter än de andra två. Erik-Jonas var "klok gubbe", kotknackare och kvacksalvare för både människor och djur med omvittnat mycket gott resultat. Han använde sig alltid av egentillverkade örtsalvor och de flytande medikament som han och hustrun kokade ihop hemma i köket. Han var också omvittnat synsk och kunde känna varsel inför speciella händelser. Han kunde stämma blod, och det ryktades att han till och med kunde tala med "dom från andra sidan". Det var många som sökte hans hjälp i sina trängda lägen.

Tröskvandringens kuggjul hade så här dags på hösten slutat knarra på Erik-Jonas loge, och dragstångens gnissel hade tystnat. Höstens skörd var tröskad och klar. Det enda som nu återstod för hans del var att slagtröska rågen. Den nästan två meter långa råghalmen måste slagtröskas och fick inte smulas sönder i stiftverket. Halmen skulle användas som sänghalm i sin fulla längd i bolstervaren, och den var viktig och måste räcka ända fram till nästa skörd.

Erik-Jonas höll just på med slagtröskningen och var på väg in för en kaffetår då grannen Oskar på Höjden kom in genom portlidret. Oskar var just hemkommen från kyrkbyn och hade bud med sig till Erik-Jonas från Helmer på Kyrkslätten att han ville ha hjälp med att kastrera ett hingstföls och i samma veva få ett par gris-kultingar "gällade". När så viktiga saker skulle utföras i byarna var det helt naturligt att Erik-Jonas blev budad.

- Så bra du kom Oskar, jag är just på väg in för att dricka kaffe, sa Erik-Jonas när han mötte Oskar ute på tunet. Du kan väl komma med mig in på en kopp så jag får höra lite nytt från kyrkbyn. Oskar följde med, och dom satte sej en stund kring kaffebordet och talades vid om ärendet och lite annat ditt och datt.

- Han måste nog vänta en vecka minst n' Helmer, sa Erik-Jonas på tal om kastre- ringen. Jag håller styvt på att bara göra såna operationer på första nymånedagen i månaden, och den infaller inte förrän i mitten på nästa vecka.
- Men varför är det så viktigt vilken dag du gör det på?
- Jo, för sårläkningen är det viktigt, och jag håller styvt på gamla märken.

Dagarna gick, och nymånedagen närmade sej. Det var inte första gången han var budad till Kyrkslätten i samma ärende, men nu var det första gången sedan Helmer tagit över gården. På Elias tid var han där minst två gånger varje år. Ett par dagar innan han skulle iväg den här gången, kände han en obehaglig olustkänsla i kroppen. Det var som om maran red honom i vaket tillstånd. Inte för kastreringens skull, för den konsten kunde han till fulländning. Däremot kände han en oförklarlig oro för Lina på läktarn. Tankarna malde hela dagarna och han förstod att det var något som fattades henne. Han beslöt sig därför att så fort han var klar med uppdraget hos Helmer skulle han åka upp till Blåtjärn och höra hur Lina hade det.

På morgonen när han skulle iväg var han tidigt i farten med att se över innehållet i läkerilådan. Ingenting fick saknas när han skulle ut och doktorera. Salvburkarna och dekokterna skulle finnas på plats, och det viktigaste av allt, bedövningsmasken och kloroformflaskan, strigelläddret och de vassa rakknivarna, men hela tiden var tankarna hos Lina.

När han körde in på gårdsplanen till Kyrkslätten, stannade han inte förrän han var framme vid stallporten. Så gjorde han alltid medan Elias var herre på gården. Hästen skulle ju stå inne i stallporten medan han var där. Han hann bara stiga ner från giggen och börja spänna loss, då Helmer kom ut från vagnslidret.

- Jasså, det är dags att komma nu, sa han med tummarna instuckna i storvästens ärmhålor utan att först med ett ord hälsa på den fyrtio år äldre Erik-Jonas. Det är snart fjorton dagar sen jag sände bud efter dej. Du ska inte tro det är så självklart att jag är hemma och kan stå till pass när som helst.
- Tar du ton också din ohyfsade snorvalp! Det är inte heller så självklart, att jag bara är att ta ner från hyllan för att stå på pass åt dej. Passar det inte dej när det passar mej, så har jag inte längre väg härifrån än jag hade hit. Men betal- ningen kommer du inte ifrån ändå må du tro! Sen får du klara dej själv hädanefter. Bestäm dej fort, jag har bråttom!

- Det är klart att du ska få kastrera nu när jag har fått vänta på dej så länge. Sätt igång du bara.

Erik-Jonas blev ännu mer uppretad av Helmers ohyfsade uppträdande.

- Hör nu noga på Helmer va jag har att säga! Den ton du har använt mot mej nu passar mej inte. Att du är en stor tölp och har alla valptagen kvar i dej, det vet jag och alla andra, men du ska ha klart för dej, att någon dräng i ditt hushåll är jag inte. Mej kommenderar du inte. Om du vill ha min hjälp så blir det jag som tar befälet.

Öppna stallporten så jag kan ställa in hästen!

- Nej, det går inte, för det finns ingen plats för honom där inne.

- Ingen plats, säger du, jag vet nog hur stor plats det är där. Där har mina hästar stått redan innan du föddes, men det tycks ha blivit extra trångt på Kyrkslätten nu sedan du fick överta gården.

- Men jag har ju en lastvagn med trasig fimmelstång stående där, och hästen mår väl inte illa av att stå ute en stund.

- Nu är det inte fråga om va hästen mår bra av eller inte. Dra ut vagnen och ställ in den i vagnslidret där den hör hemma, för min häst ska in i stallporten nu som förr, Men låt det gå undan, för jag har ont om tid och du har redan gjort mig på dåligt humör!

Helmer blev blossande röd av ilska över att behöva böja sej under Erik-Jonas kommando, men insåg klokt nog sitt underläge, och drog ut vagnen. På undantagsstugans brosteg stod Evelina, Helmers mor, och tittade ner mot stallbacken. Kanske hade hon hört en del av dispyten mellan dem. Den hade inte varit speciellt lågmäld.

- Titta ditåt Helmer! Där uppe står din mor. Hon står säkert och väntar på att du ska dra ut bråten inne i manbyggningen också, så hon kan få plats inne i sitt eget hem igen. Du hade väl kanske en trasig lastvagn i vägen för henne också, då hon så brutalt blev satt på undantag?

Erik-Jonas var nu så bitsk, att varje ord som lämnade hans mun föll som piskrapp över den nye storbonden på Kyrkslätten.

- Ta ut fölet nu och stanna bakom gigen, befallde han medan han ledde in hästen i stallporten.

Helmer lät vänta på sej, men kom så småningom ut med det bångstyriga djuret.

Vild och yster över att få komma ut i friska luften, hoppade fölet omkring på stallbacken med Helmer hängande i grimskaftet. Erik-Jonas lät dem dansa omkring en stund, och under tiden tog han fram sina rakknivar och strigellädret från läkerilådan och började strigla.

Han hade blicken mera fäst på det dansande paret på stallbacken än på rakkniven, och han gjorde sej ingen brådska. Han tyckte det var rätt och lagom att Helmer fick visa vilken sorts hästkarl han var. Till slut måste han gripa in och själv ta hand om grimskaftet. Erik-Jonas gjorde en snara av en töm och lade runt benen på fölet och drog omkull det. Sen drog han bedövningsmasken över fölets huvud och hällde kloroform i polstringen över mulen. Efter ett par minuter gjorde kloroform-verkan och fölet somnade.

- Försök nu att hålla hårt tag i grimskaftet och tryck huvudet ner mot marken, och visa om du kan något annat än använda din stora käft!

Helmer var i detta ögonblick en mycket liten och svag tjugotreåring, utan minsta möjlighet att hävda sej. Han var stukad och knäckt av underlägsenheten.

Erik-Jonas kände med fingret på fölets öga om det reagerade eller om det var moget för operationen.

Hans teknik var att med rakkniven göra två snitt i fölets pung. Sen skar han loss testiklarna och kasta dem demonstrativt framför Helmers fötter.

Proceduren tog bara ett par minuter, varefter han tog fram den egentillverkade salvan och smorde in sårtyorna och klämde ihop. Så var det klart och bedövningsmasken åkte av. Han lossade snaran kring fölets ben, och lika fort som det hade somnat in, lika fort vaknade det nu och reste sej på vingliga ben.

- Nu ska du leda in honom i stallet igen. Men du ska se till att du har rent i spiltan under honom, det är ditt ansvar, sen kommer naturen att sköta resten. I detta ögonblick var Helmers ben lika darrande, om inte mer, än fölets. Därefter kom turen, eller oturen, för de två griskultingarna att få känna på hans vassa rakkniv och sårsalvan. Otur, för när det gällde att kastrera (gälla) kultingar skedde det utan bedövning. Helmer svettades och darrade i hela kroppen både av förnedringen och av det han hade varit med om utan att kunna protestera eller hävda sig. Ännu mer fick han svettas när Erik-Jonas var klar och begärde betalt innan han lämnade stallbacken.

- Nu Helmer får du fram med pengarna och betala sex kronor för att jag besvärat mig med att komma hit, så han fortfarande i upprörd kommandoton medan han spände hästen för giggen.

- Sex kronor?

- Är du helt galen Erik-Jonas, tänker du ruinera mej? Hälften borde väl räcka?

- Jag tänker inte diskutera den saken med dig.

Gå ögonblickligen in och hämta sex kronor, annars

kommer jag att kastrera dej också utan vare sej bedövningmask eller sårsalva.

Detta blev ytterligare salt i såren på Helmers stukade sinnelag, men "sådant läder ska sådan smorning ha" tänkte Erik-Jonas belåtet när Helmer lommade iväg in för att hämta pengarna. Ingenting var som förr på Kyrkslätten numera. När Erik-Jonas var utanför Kyrkslättnens grindar igen, tog han in på skogsvägen in mot Blåtjärn. Han hade inte släppt tankarna på Lina på läktarn under dusterna med Helmer.

Förr, på Elias tid, var vägen upp till Blåtjärn visserligen dålig höst och vår, med djupa hjulspår, men nu höll den på att växa igen. Helmer hade inte gjort ett dugg åt vägen för att hålla den i stånd, trots att den också ledde in till hans egna skogsskiften. Förmiddagen var långt framskriden när han gungade fram på giggen. Det tog litet tid att ta sej fram på den dåliga vägen, men så småningom var han där. Blåtjärn låg lugn och stilla, och Kolar-Jonas båt låg upp och nervänd på stranden, och hade tydligen inte legat i vatten sen Jonas dog.

Han band hästen i grindstolpen intill lagårdsknuten och på väg mot farstubron såg han katten sitta på fönsterbänken och titta ut mellan blomkrukorna. Lina stod bredvid och undrade vem som helt oförhappande kommer på besök. Erik-Jonas knackade på dörren och gick in. Han hälsade som det var brukligt med Guds fred i stugan.

När han mötte Linas blick då hon besvarade hälsningen såg han i hennes ansikte att allt inte stod rätt till. Han gick rakt på sak och berättade om sitt ärende på Kyrkslätten och hur han oroat sej för henne dom sista dagarna, och därför ville hälsa på i Kolartorpet för att höra hur hon hade det.

- Stå rätt till? Neej du Erik-Jonas, säger Lina mellan tårarna, här står inte rätt till.

- Nää, jag har förstått det, svarar han, men då måste jag få veta vad som står på.

- Jo, det är n'Helmer på Kyrkslätten som ställt till det för mej.

Erik-Jonas rycker till.

- Va har han ställt till med nu då? Jag vet ju vad han går för den där kariben, och jag har nyss haft mina heta duster med den lymmeln.

Lina har svårt att komma fram med det, men säger till slut:

- Jo, han hotar med att kasta ut mej från torpet, och låta mej gå rotegång i socknen resten av livet. Vad ska jag ta mej till, gamla människan, torpet är ju mitt.

Jonas köpte det av Elias för mer än tjugo år sen, och vi har betalt vartenda öre, och det borde väl n'Helmer veta.

- Men hur kan den lymmeln komma på något så idiotiskt? Men å andra sidan kan man ju räkna med vad som helst av honom, för han har ju betett sej lika illa mot sin egen mor.

- Jo han säger, att han ska ha torpet åt en ny kolarbas efter min Jonas. Han kräver att jag ska visa svart på vitt att torpet är mitt, annars är det bara att jag ger mej iväg härifrån. Jag vet, och är alldeles säker på, att n'Elias har kvitterat köpehandlingen för flera år sen, men jag kan inte hitta igen den. Jonas var ju så rädd om det där papperet, men jag vet inte var han gömt det. Utan bevis kommer n'Helmer att kasta ut mej...

- Ta det lugnt du Lina, jag ska nog ha ett ord med i laget jag också, för jag vet att det är sant. N' Elias har själv sagt det för mej, så jag vet.

- Men snälla Erik-Jonas, sa Lina uppgivet, jag vet inte hur jag ska orka. Jag har blivit så nervös av det här, så jag tror jag håller på att mista förståndet. Det är inte bara n' Hel-mer som vill åt mej må du tro, för på senare tid hör jag röster och buller uppe på vinden. Det låter som när en sten faller ner på golvet. Jag hör att någon pratar där uppe, men jag kan inte uppfatta orden.

- Men nu överdriver du nog Lina, för det kan ju inte vara möjligt.

- Nej, jag vet att det inte kan vara möjligt, och ändå är det så. Det kan inte vara möjligt för det finns inget golv på vinden för stenen att falla på, bara torvmull och mossa som isolering.

Plötsligt blev Lina stel som en pinne där hon stod framför spisen.

- Hör du inte själv nu Erik-Jonas, nu börjar dom igen. Så här får jag ha det alla dagar.

Lina höll händerna för öronen, och katten hoppade ner från fönsterbänken och sprang fram till dörren och reste rygghåren, jamade och ville ut.

- Där ser du nu Erik-Jonas, katten hör också oväsendet, och rusar mot dörren. Erik-Jonas svarade inte. Han satt tankfull och oberörd en stund och vred på mustaschen. Efter tystnaden frågade han:

- Har du nån stege, Lina, nån som håller att kliva på?
- Jo visst finns det en stege mot taket på norrsidan, men du tänker väl inte ge dej upp på taket, det får du inte. Det kan vara farligt!

Han svarade inte nu heller, utan gick ut och kontrollerade stegpinnarnas bärkraft. Han flyttade stegen till gavelväggen, och reste upp den mot luckan i gluggen in till vinden. De rostiga gångjärnen gnällde och skrek när han öppnade luckan, och missljudet trängde ner genom taket till Lina nere i köket. Nu, liksom flera gånger förut, vågade hon inte stanna kvar inne i stugan. Hon kastade ett huckle över huvudet och skyndade ut till kon i lagårn för att söka tröst. Det hade skett allt oftare nu på senaste tiden då hon tyckte sej ha blivit ansatt av främlingarna på vinden.

Kons svarta ögon granskade henne förvånat, när hon satt på mjölkpallen innanför lagårdsdörren med händerna för öronen, och katten bredvid sig. Hon stannade kvar en lång stund, men måste ändå så småningom ta mod till sej och gå tillbaka in i stugan till Erik-Jonas som satt och väntade.

Hon märkte att han hållit fyr i spisen och satt vid bordet med ett gulnat papper och en knytnävsstor sten framför sej. Stegen stod åter på sin plats mot taket på norrsidan, och gavelluckan var stängd och hakad.

- Nu Lina får du koka ihop något ätbart åt oss innan jag åker hem, för jag är hungrig. Det blev ju inget på Kyrkslätten hos n' Helmer den här gången, som du förstår. En nävgröt skulle kännas gott i magen just nu. Jag har hittat igen köpehandlingen på torpet åt dej, så nu kan du vara säker om att få behålla det så länge du lever, och n' Helmer kommer aldrig att kunna mota bort dej härifrån. Jag kan bekräfta att n' Elias har kvitterat med sin egenhändiga namnteckning. Jag känner mycke väl igen hans handstil.

- Men snälla Erik-Jonas, hur vågade du gå upp på vinden då onda andar spökar där?
- Neej du Lina, det fanns inga onda andar där uppe. Det var nog i stället en god ande som satt där och ropade efter någon som kunde hämta ner de här papperen åt dej. Dom var inrullade i den här tidningen från 4-de april 1896. Dom låg på takåsen närmast murstocken, och den här stenen låg ovanpå. Det är ju några år sen dom kom dit, som du kan se av datumen på tidningen.

- Tror du att det är min Jonas som hållit till där uppe och varit orolig för min skull?
- Det vet jag inte, men jag vet att det inte var en ond ande. Den onde anden lever ännu och bor på Kyrkslätten.
- Jag tror i alla fall att det var Jonas, och den där stenen ska jag i fortsättningen låta ligga på murhyllan över spisen, så n' Jonas slipper vara kvar uppe på vinden.

Ångest och fruktan förbyttes i glädje i kolartorpet, och aldrig förr har en tallrik nävgröt smakat så bra för någon av dem som just nu.

- Du Lina, säger Erik-Jonas i lyftet mellan grötskedarna, jag vill låna med mig köpehandlingen till nästa gång vi träffas. Jag ska åka in till n' Helmer på hemvägen och sticka det här papperet under näsan på honom. Om han inte är läskunnig, ska jag läsa upp det för honom och dessutom låta honom höra några sanningens ord utöver dom han fått höra tidigare idag.

Efter den enkla måltiden bröt han hastigt upp och lämnade kolartorpet.

Men så här har det berättats om hur det gick till när Erik-Jonas räddade Lina på läktarn från rotegång.

*© Göte Ingelman höll i pennan.
Bo Hansson makade bilder*